

ФАЛСАФА ВА ХУКУК

ИЖТИМОЙ - СИЁСИЙ, МАҢНАВИЙ - МАЪРИФИЙ, ФАЛСАФИЙ - ҲУҚУҚИЙ ЖУРНАЛ

3
2022

FALSAFA va HUQUQ
ФИЛОСОФИЯ и ПРАВО
PHILOSOPHY and LAW

МУНДАРИЖА:

Абилов Ў.	<i>Янги Ўзбекистон инсон камолоти йўлида</i>	3
Назаров Қ.	<i>Мафкуравий фаолият ва гояларнинг амалга ошии жараёни</i>	7
Саиткасимов А.	<i>Ижтимоий тараққиёт қонуниятлари амалиётида инновацияларнинг аҳамияти</i>	11
Махмудова Г.Т.	<i>XXI аср фалсафаси амалиёт синовида</i>	15
Исламходжаев. Х.С.	<i>Административно – правовые отношения.</i>	19
Тўраев Ш.	<i>Мафкуравий жараёнлар ва демократия</i>	24
Ўлжаева Ш.М.	<i>Амир Темур даврида қурултойларнинг ўрни ва роли</i>	27
Nosirxodjayeva G.A.	<i>Abu Rayhon Beruniy ijodida ilmiy tadqiqotning ma'naviy-axloqiy talablari masalalari</i>	32
Ахророва С.А.	<i>Ёшларни баркамол шахс сифатида тарбиялашда аёлларнинг роли</i>	35
Мирзахмедов А.М.	<i>Ўзбек халқи этномаданиятининг ривожида цивилизация</i>	40
Пардаева С.А.	<i>парадигмалари</i>	
Ташанов А.	<i>Бузгунчи гояларнинг турлари ва таснифлари</i>	44
Гулимов А.Б.	<i>Сравнительный анализ конституционных норм в области охраны окружающей среды</i>	47
Мамаюсов С.Д.	<i>Десекуляризация жараёнининг ижтимоий-фалсафий таҳлили</i>	51
Абдирасулов М.Х.	<i>Марказий Осиё давлатларида ёшларга оид давлат сиёсатини амалга ошириш механизмлари.</i>	55
Абдувалиева М. А.	<i>Анализ развития международного и национального законодательства в сфере защиты прав лиц с инвалидностью.</i>	59
Азизова М.	<i>Ўзбекистон давлат бошқаруви тизимида хотин-қизлар сиёсий иштирокининг ҳолати ва истиқболлари</i>	63
Бурханов Х.М.	<i>Рақамли жамиятда миллий сегмент фаолиятини ривожлантириши масалалари</i>	67
Қодиров Н.Н.	<i>Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларининг институционал асосларининг шаклнини</i>	71
Абдуллаева Д.	<i>Гендер муаммоларининг замонавий фалсафий концепциялари</i>	75
Юлдашев Р.	<i>Марказий Осиё ёшларининг таълим миграциясининг ижобий ва салбий томонлари</i>	78
Xudayberdieva X.	<i>Jadidlarning vatanparvarlik g'oyalari va ularning falsafiy talqini</i>	82
Хайдаров Р.Э.	<i>Инсон камолотини таъминлашда маънавий тизим: концептуал ёндашув</i>	85
Турсунов Л. Э.	<i>Фуқаролик жамиятини ривожлантириши шароитида ёшларда ҳуқуқий нигилизмни бартараф этишининг фалсафий масалалари</i>	89
Сайдов Қ.Б.	<i>Урбанизациясининг ҳудудий ва локал функциялари</i>	93
Холиков Ю. О.	<i>Бағрикенглик маданияти барқарорлик ва тинчлик омили</i>	97
Исламова Д.Х.	<i>Единство теории и практики в инновационной трансформации образовательного пространства</i>	101
Шамсиева В.	<i>Жамиятда инсон қадрини рӯёбга чиқаришининг ижтимоий-фалсафий ҳусусиятлари</i>	104
Нурматова У.Ж.	<i>Мутолаа -ўз-ўзини ташкиллаштирувчи синергетик феномен сифатида</i>	108
Шукурова Н.Х.	<i>Ёшларни оммавий маданият таҳдиларидан асрашининг маънавий омиллари</i>	112
Исройлов Ш.	<i>Адолат тушунчасининг ахлоқий ва ҳуқуқий ҳусусиятлари</i>	116
Каримова Н.	<i>Ёш оиласарда ажралишиларни социологик таҳлил қилишининг назарий</i>	119

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ИНСОН КАМОЛОТИ ЙЎЛИДА

Абилов Ў.-
*ТТА профессори,
 фалсафа фанлар доктори.*

Янги Ўзбекистон тараққиётининг бугунги кунида ижтимоий-маънавий ва илмий-маърифий соҳаларини янада такомиллаштириш, жамиятдаги маънавий барқарорлик ва ҳамжиҳатлик, баркамол шахсни шакллантириш инсон қадрини улуғлаш йўналишидаги фаолиятнинг асосий мазмунини белгилайди.

Инсон бош мия қобиғида ўн тўрт миллиардан ошик нейронлар жойлашган. Уларнинг вазифаси инсон фаолиятини хар томонлама, тўла бошқаришдан иборат. Инсоннинг қилаётган хар бир харакати унинг қандай ҳолатлигидан катъий назар нейронлар фаолиятининг маҳсулидир. Бу жаҳон тибиётида чуқур ўрганилган ва тўла тан олинган ҳақиқатдир. Шунинг учун ҳам айтиш мумкинки, инсоннинг ўзлигини намоён қилиш имкониятлари – ресурслари жуда ҳам бекиёсdir. Лекин инсон шу мавжуд имкониятлардан, яъни ресурслардан бор йўғи 4-4,5 фоизидангина фойдаланади. Шундан тўла 4 фоиз маълумотини кишилар 8-11 ёшигача оладилар ва умрининг охирига қадар қолган 0,5 фоизинигина қабул қилиш имкониятига эга.

Табиатан иқтидорли кишилар ўша қолган 0,5 фоизни 11 ёшдан кейинги умр йўлига тўғри тақсимлай олиш имкониятига эга бўлганлар бўлиб ҳисобланади. Инсонлар бундан ортиқ, имкон қадар, мазкур нейронлар фаолиятидан кўпроқ ва тўлароқ фойдалана оладими? Бу муаммо қадимдан ва айниқса, бугунги фан ва техника, турмуш тарзининг кўп жиҳатларини компьтерлаштириш ўта ривожланган бир пайтда, бутун инсониятнинг қизиқишини жудаям орттирган масалалардан бири бўлиб ҳисобланади.

Хўш, бу қизиқиш ва бунга муносабат бугунги Ўзбекистонда қандай заруриятлар билан боғлиқ? Уни бир мунча бўлсада ҳал қилишнинг қандай усусларидан фойдаланиш имкониятлари, яъни ресурслари мавжуд, деган масала Ўзбекистон фуқароларининг жуда кўпчилигини қизиқтириши табиий ҳолдир.

Шу ўринда, ресурс деганда қандай ресурс ва нима назарда тутилаётганлигини аниқлаштириб олсан, жуда ўринли бўлади. Бу интеллектуал ва жисмоний чиникиш ресурсларидир.

Аввало, ресурс, интеллект ва жисмоний чиникиш тушунчаларининг этимологияси ҳамда луғавий маъносига эътиборимизни қаратайлик.

Ресурс французча *ressources* – зарурат туғилганда фойдаланиш мумкин бўлган бойлик, имконият инсон турмуш шароитини янада яхшилаш учун нарсаларнинг мавжуд заҳираси маъносини англатади. Ресурслар шу пайтгача иқтисодий ва табиий фарқларга бўлиб келинган. Бизнингча, интеллектуал ва жисмоний ресурсларнинг мавжудлиги, уларнинг сифатий ва микдорий жиҳатдан салоҳиятнинг юкорилик даражаси, инсонийлик фазилатлари нуктаи назаридан баркамоллик хусусиятларининг ошиб бориши билан табиий ва иқтисодий ресурсларнинг кўлами ва ўлчамини аниқлаш ҳамда улардан оқилона фойдаланиш меъерини тўғри белгилай олиш имкониятларини оширади.

Интеллект лотинча *Intellectus* – ақл, идроқ, зеҳн маъносини билдиради. У кенг маънода кишининг бутун билиш фаолиятини, тор маънода тафаккур, фикр юритиш жараёнини назарда тутади. Шунингдек, интеллект кишилардаги ақл, идроқ, заковат, маънавий жиҳатдан етуклик даражасини ҳам изоҳлайди.

Доноларнинг айтишича, одам миясидаги интеллектуал куч атом ядросидаги бекиёс кучга teng. Гап уни қандай ривожлантириш ва қай даражада ишлата билишадидир.

Кишиларнинг жисмоний харакати билан боғлиқ бўлган жуда кўп фаолияти мавжуд. Масалан, жисмоний меҳнат, балофат, тарбия, куч, чиникиш, ресурс, имконият, қобилият ва ҳакозолар.

Жисмоний чиникканлик ресурси – инсон соғлигини мустаҳкамлаш ва чиниқтиришга қаратилган имконият бўлиб ҳисобланади. Бу имконият барча кишиларга етарли берилиши мумкин, лекин ҳамма ҳам бир хил амал қиласкермайди. Бошқача қилиб айтганда ва тарихий манбаларнинг гувоҳлик беришича, бешикдаги ҳар бир гўдак – бир даҳо ёки бўлғуси даҳо бўлиши мумкин. Бироқ ҳамма гап ушбу «даҳо»ларни даҳолар даражасига етказиб тарбиялашдадир.

Даҳоларни тарбиялашнинг сермашаққатлилиги натижаси бўлса керакки, бугунги кундаги илм-фан хуносаси ва ҳисоб-китобига кўра инсоният тарихида атиги 400 га яқин киши даҳолар сифатида улуғланади, холос.

Айтиш мумкинки, киши туғилганда бугунги кун нуктаи назаридан, табиатан берилган физиологик ҳолати, мавжуд сарҳаддаги экологик вазият, чақалоқ дунёга келган ойладаги шароит ҳамда бошқа бир қанча сабаблар инсоннинг интеллектуал ва жисмоний чиникиш фаолиятида барчанинг бир хил ривожланишига имконият беравермайди.

Шуни эътиборга олган ҳолда Ўзбекистон ҳукумати бугунги кунда кишиларда интеллектуал-маънавий ва жисмоний кучларни - ресурсларни уйғун равишда ривожлантиришни, таъминлашни муҳим вазифалар қаторига қўймоқда.

Негаки, интеллектуал ва жисмоний чиниқсанлик ресурсларидан тўғри ва муштарак, уйғун ҳолда фойдалана билиш жамият аъзоларининг ҳар бири, шунингдек, мамлакат фуқароларининг барчаси учун саломатлик, баркамоллик ва гўзаллик манбаи бўлиб хизмат қилиши қадим тарихий тажрибалардан маълумдир.

Бу борада кишилардаги интеллектуал ва жисмоний чиниқсанлик ресурсларини муштарак ривожлантиришда спортдан кенг фойдаланиш бугунги куннинг мазкур йўналишдаги асосий имкониятлардан бири эканлигига катта эътибор берилмоқда. Албатта бу интеллектуал ва жисмоний чиниқсанлик жараёнини муштарак ҳолда спорт билан ривожлантириш жараёни биринчи Президент И.Каримов таъкидлаганлариdek, техникавий билим, мураккаб технологияни эгаллаш қобилияти маънавий баркамоллик билан, мустақил тафаккур билан бирга бориши керак. Бу ўринда ақлий заковат ва руҳий-маънавий салоҳият – маърифатли инсоннинг икки қанотидир. Спорт эса, ўз навбатида кишилардаги бу малакани янада ривожлантириш ва мустаҳкамлашнинг тиббиётда ва тарихда исботланган ҳам маънан, ҳам жисмонан зарурый омилидир.

Юртбошимиз эркин фуқаро, озод шахс, баркамол инсон хақида гапирганда унинг қуидаги тўрт асосий жиҳатига эътиборини қаратади. Яъни Ўзбекистоннинг ҳар бир фуқароси:

- ўз ҳақ-хуқуқини танийдиган бўлсин, бунинг учун курашсин;
- ўз кучи ва имкониятларига (ресурсларига) таяндиған бўлсин, имкониятларини ишга солиб, самарасини қўрсин;
- атрофида бўлаётган воеа-ходисаларга мустақил муносабат билдира олсин;
- шахсий манфаатини мамлакат ва ҳалқ манфаати билан уйғун ҳолда кўриб, фаолият юритсин.

Табиийки, бундай талабларга тўла жавоб бера оладиган баркамол кишиларни тарбиялаш юкоридаги шарт-шароитлар билан, яъни интеллектуал ва жисмоний чиниқсанлик даражаси ва ресурсларининг мезонига боғлиқ ҳолатдир. Бу муаммони ижобий ва самараали ҳал қилишнинг асосий йўлларидан бири яна бир бора эътироф этиш керак, оммавий спортни ривожлантиришни, ривожлантирганда ҳам унинг босқичма-босқич хусусиятини эътиборда тутишни талаб қиласи.

Интеллектуал ва жисмоний ресурсларни бир бирига боғлиқ, уйғунлашган ҳолда параллел ривожлантириш ва фойдаланиш ўз-ўзидан айтиш мумкинки, бу табиатдаги қазилма бойлик ресурсларидан фойдаланишдан тубдан фарқ қиласи. Табиатдаги қазилма бойликлар ресурсини қазиб олиб сарфлаш, ниҳоясига етиши мумкин.

Баркамол инсонни шакллантириш жараёни интеллектуал ва жисмоний ресурсларни миллий маънавий ресурслари билан уйғунлашган ҳолда қўшиб олиб боришни талаб қиласи. Бу хусусият табиий ресурслардан ҳам миқдорий, ҳам сифатий жиҳатдан уйғунлашган, баркамоллашган ҳолда даврий тақрорланиши ва қайтарилиши билан фарқ қиласи. Физиологик ўзини ўзи қайта ишлаб чиқариш билан баб баравар интеллектуал, жисмоний ҳамда маънавий ўзини ўзи қайта ишлаб чиқаришнинг ҳар бир кейингиси миқдорий-сифатий жиҳатдан олдингисидан фарқ қиласи. Бу тақрорийлик авлодларнинг генетикасига ҳам таъсири қилиб, ҳар жиҳатдан баркамоллаштириш хусусиятига эга. Аниқроқ қилиб айтганда, бу ҳодиса, қайта яратувчи кучdir.

Инсондаги интеллектуал ва жисмоний ресурслардан имкон қадар қўпроқ фойдаланиш эса, худди марваридни бойитиш билан тенглаштираса, қиёсласа бўладиган жараёндир. Шунинг учун ҳам инсондаги интеллектуал ва жисмоний ресурслар шахс физиологик нуқтаи назаридан янгилансада, (ўлиш ва туғилиш назарда тутилмоқда) умум инсоният нуқтаи назаридан, табиат ривожи ва янгиланиши билан баббаравар ниҳоясиздир.

Негаки, марваридни бойитиш жараёнида у шаклан улканлаша бориш билан бир вактда кишини ўзига тортувчи жозиба қучини ҳам баркамоллаштириб боради ва натижада унинг киши маънавиятига ҳам таъсири бўлиши табиий. Демак, айтиш мумкинки, инсон баркамоллиги учун зарур бўлган уч асосий йўналишда: жисмоний, ақлий ва маънавий жиҳатдан ижобий ўзгаришлар имкониятига эга. Бу ҳолат авлодлар ўзгариши, янгиланиши билан янада ривожланниб бораверади. Инсонларнинг унга бўлган муносабати, эҳтиёжидан келиб чиқсан ҳолда бекиёс ижобий ривожланган тақрорийликка эга.

Баркамол инсоннинг шаклланиши инсонлардаги интеллектуал ва жисмоний ресурсларнинг ошиш ёки аксинча, камайиши жамият ва ундаги кишиларнинг маънавий салоҳият даражасининг меъёрларига боғлиқ бўлган ҳодиса ҳамдир. Шундан келиб чиқсан ҳолда, жамият ва кишиларда маънавий салоҳият ресурсларига бўлган эҳтиёж ҳам борлигини тўла ва асосли равишда эътироф этиш керак. Бунингиз на жисмоний ва на интеллектуал чиниқсанлик ресурсини ривожлантириб бўлмайди.

Кишининг жисмоний бақувватлиги ва ақлий-интеллектуал қобилияти қанчалик ошиб бормасин, уни миллий давлатчилик хусусиятларини эътиборга олган ҳолда, жамият маънавий эҳтиёжларидан келиб чиқиб, комплекс ривожлантирилмаса, у баркамол инсон сифатида шакллана олмайди. Негаки, жисмоний чиникканлик, интеллектуал қобилият ва маънавий баркамоллик комил инсон қиёфасини шакллантирувчи асосий устунлар, таркибий қисмлардир. Булардан бирортасининг қатордан тушиб қолиши комил инсонни шакллантириш тўғрисидаги мақсад ва вазифаларни амалга ошира олмайди. Соддороқ қилиб айтганда, улардан бирортасининг етишмаслиги баркамол инсонни тарбиялаш борасидаги ҳаракатларимизга нисбатан бирёкламаликни юзага келтириши мумкин холос.

Маълумки, аксарият қурилмаларнинг уч оёқда тургани ёки ўрнатилгани мустаҳкам, бақувват бўлади. Худди шунингдек, мазкур уч устун: интеллект, маънавият ва жисмоний чиникканлик ресурслари бирлашган жамиятни ҳеч қачон ийкитиб бўлмайди. Юқорида айтиб ўтганимиздек, мана шу учта суюнчикка эга бўлган ёки уларни ўзида намоён этга олган инсонгина баркамол бўлиши мумкин. Улардан бирортаси етишмаса, у боскинчи, бузғунчи кучга айланиши ҳам эҳтимол. Мана шу уч кучни ўзида бирлаштира ва мужассамлаштира олган жамият ўсади, улғаяди, ривожланади. Бундай хусусиятни ўзида мужассамлаштира олмаган жамият эса, мажруҳлик комига дучор бўлади.

Интеллектуал, жисмоний ва маънавий чиникканлик натижасида юзага келадиган, доимий янгиланадиган куч - туганмас энергиядир. Миллатнинг, авлоднинг маънавий, жисмоний, ақлий жиҳатдан уйғунашган ҳолда чиникиши натижасида юзага келадиган ҳодиса занжирли мубодилот (занжирли реакция) кучи сифатида ижобий портлашни келтириб чиқаради. Ва ниҳоят бу ҳодиса жамиятнинг жисмоний, ақлий ва маънавий жиҳатдан ўсишини янада тезлаштирадиган кучга айланади.

Унутмаслик керакки, аксарият ҳолларда интеллект жисмоний имкониятга нисбатан етакчилик характеристига эга бўлади. Негаки, киши қанчалик соглом бўлмасин керакли соҳа бўйича етарли интеллектга эга бўлмаса, кўзланган мақсад амалга ошавермайди. Масалан, спорт ўйинларидағи турли хил кураш турларининг сирларини эгаллашга бўлган муносабатни олиш мумкин. Ҳалқимиз тили билан айтганда «устоз кўрмаган шогирд...» нақллари фикримизнинг далилидир. Айрим ҳоллардагина аксинча бўлиши ҳам мумкин. Лекин бу жуда кам учрайдиган ҳодисалар тоифасига киради.

Тарихий манбаларнинг гувоҳлик беришича, Юлий Цезарь, Искандар Зулқарнайн, Соҳибқирон Амир Темур бобомиз ўз аскарларининг ҳар бирининг юзини, шу билан бирга уларнинг исмини ва ҳатто оталарининг исмини ҳам билган.

Ривоят қилишларича ўтмишда бир буюк математик ёшлигида устози билан йўлда кетаётib тепалик яловда ўтглаб юрган жуда катта миқдордаги қўйлар тўдасига дуч келадилар ва математикдан устози таҳминан сурувда қанча қўй борлигини сўрайди ва айни пайтда, тезлик билан жуда катта ракам саноғида аниқ жавоб олади. Бундан хайратланган устоз бундай аниқ саноқка қандай эришганлигини сўраганида у, қўйларнинг туёғини санағи чиқиб уларни тўртга бўлганлигини айтади. Мазкур ривоятдан келиб, кишининг интеллектуал ва жисмоний чиникиши жараёни спорт ва атроф-мухитни тўғри идрок қилиши, эшитиш, хид билиш, ҳис қилиш каби сезги органларининг фаолияти ва функцияларини тўла эътироф этган ҳолда айтиш лозимки, кўп жиҳатдан қўз билан аниқ кўриш қобилиятларининг уйғуналигига боғлиқ ҳодиса бўлиб ҳисобланади. Замонавий тиббий хуносаларга қараганда ҳамма аъзолари пропорционал соғлом ривожланган киши ташқи олам ҳақидаги информацияларнинг 90 фоизини кўз билан кўриш орқали олади.

Буюк тиб илмининг алломаси Ибн Сино айтганларидек, «Чанг ва ғубор бўлмаса, инсон минг йил яшар эди». Жонзорларнинг ва бильакс инсониятнинг жуда қадим ўтмишида эҳтимолки, шундай даврлар ҳам бўлгандир. Айрим паррандаларнинг минг йил яшаши ҳақида зоологлар жуда кўп гапиришади. Воеан, мумкин юқоридаги фикримиз ҳам ҳақиқатдан йироқ эмасдир. Аммо, бутунги экологик вазиятда физиологик назардан албатта бу жуда қийин масала.

Шу ўринда айтиш лозимки, айни пайтда бизни масаланинг бошқа томони, яъни маънавий томони қўпроқ қизиқтиради. Негаки, киши интеллектининг маънавий беғуборлигини таъминлаш, уни жисмоний чиникканлик ресурси билан муштарак ҳолда ижтимоий тараққиётнинг ижобий ривожланиш йўлига сарфлаш ҳамда уларни янада бойитиш томон бошқариш - Ўзбекистон келажак жамиятининг тақдирiga даҳлдор масала сифатида ҳал қилиниши лозим бўлган, бутунги кун ва даврнинг муҳим талабидир.

Хуносаларни келиб айтганда, бу муаммони ижобий ҳал қилиш, юқорида таъкидлаганимиздек, спорт орқали интеллектуал ва жисмоний чиникканлик ресурсларини уйғун-муштарак ривожлантириш имкониятларини кенгайтириш йўли билан амалга ошиши реал омиллардан бири эканлигига аминмиз. Бунинг назарий ва амалий асосларини яратиш йўлларидан бири «Жамият ва бошқарув» журналида эълон қилинган «Бунёдкор куч манбаси» мақоласининг мазмун-моҳиятидан келиб чиқсан ҳолда инновацион дастур ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Шу йўлда, шу мақсадда ҳалқимизнинг инсонийлик салоҳиятини бирмунча кўтара олар эканмиз, бутунги кундаги маънавий янгиланиш жараёни кечаетган бир

пайтда, миллати, диний эътиқоди ва маслагидан қатъий назар ҳар бир Ўзбекистон фуқароси онгида миллый истиқбол мағкурасини шакллантириш, уни янада бойитиш, мустаҳкамлаш борасидаги амалга оширишга мўлжаллаган режаларимизнинг ижобати томон кўяётган қадамларимизни янада мустаҳкамлаган бўламиз.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Янги Ўзбекистоннинг 2022-2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегияси тўғрисида (*Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2022 й., 6-сон*). www.lex.uz.
2. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси.. – Т.: Ўзбекистон, 2021.

РЕЗЮМЕ:

Маколада Янги Ўзбекистонда инсон қадрини улуғлаш йўналишидаги эришилган улкан ютуқ ва марралар учун асос бўлаётган ислоҳотлар ва янгиланишлар ўз аксини топган.

Калит сўзлар: ислоҳот, стратегия, Янги Ўзбекистон, тараққиёт стратегияси, инсон, инсон қадрини

РЕЗЮМЕ:

В статье отражены реформы и нововведения, лежащие в основе достижений нашего народа за последние годы в сфере повышения роли человеческого фактора в обществе.

Ключевые слова: реформа, стратегия, Новый Узбекистан, стратегия развития, человек, достоинство человека

RESUME:

The article contains analytical views on the content of the book "Development Strategy of New Uzbekistan" published by the President, as well as the fact that this book reflects the reforms and innovations that form the basis for the great achievements of our people in recent years.

Keywords: state, society, priorities, national experience, opportunities, people, reform, strategy.